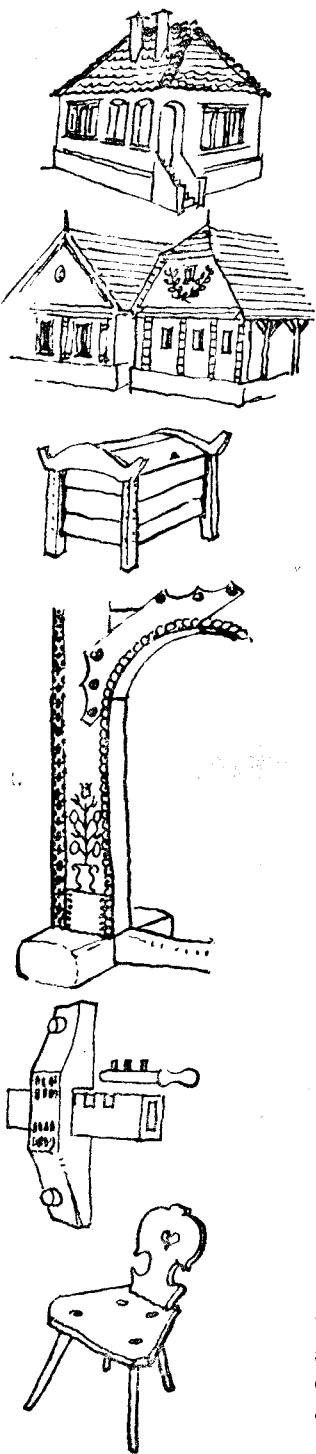

Népi kultúrák egyetemes vonásai

A falu eleven múzeum, ahol a történelem különböző korainak sokféle hagyatékával találkozunk. Az utcán, telken egymást váltogatják a vasbetonból épült mai és a vakolatdíszes-oromfalas klasszicista vagy csapott fedelű barokkos lakóházak. Többüknek a tornácán az ókori kultúra emléke gyanánt, bükkfából ácsolt gabonásszuszék áll. Az utca felől a kőkori építéstechnika szerint font sövénykerítés és a középkori jellegű kapu — román stílusú félkörívvel és szalagmintával vagy reneszánsz virágornamentikával kifaragva. A ház mögött gótikus arányú magas tetejű csűr, római eredetű hatalmas fazárral, mellette kisebb bronzkori jellegű épületek: kereken font paticsfalú tyúkketrec és ágas-szelemenes tetőszerkezetű verem. A közelebbi és távolabbi múlt legkülönbözőbb hagyatékaival találkozunk az épületekben is: a házban, gabonásban, szerszamos kamrában, padlásokon, tűzhely körül vagy ruhásládban.

A hagyományos foglalkozásokat űző nép, a falu sok évezredes fejlődés mozaikkockáit őrzi, amelyek fölkutatva, kiválogatva és rendszerezve, alkalmassá válnak a település, vidék, nép, népcsoport és az egyetemes emberiség kultúrája kezdeteinek, alakulásának rekonstruálására. E sokrétű munka elvégzésére hivatott a néprajz. De szerepet játszanak benne a történelemtudomány más ágai is. Így többek között a régészet, melyet találóan „ősnéprajz“-nak is neveznek, feladata a már kihalt népek földben megtalálható emlékeinek felszínre hozatala. Bár a földre került és ott el nem korhadt tárgyak csekély számúak, egyoldalúak (főként kő és cseréptöredékek), és nélkülözik a közvetlen utalást készítésük és használatuk módjára, az egyetemes néprajz számára mégis értékes támpontokként szolgálnak, főként kronológiai és elterjedési szempontból. Ugyanígy a levéltárakban is találni a népi kultúrát, életmódot érintő szűkszavú feljegyzéseket, amelyek a néprajzkutató műhelyében értelmet nyernek.

A néprajz és az általános történettudomány közti alapvető szemléleti kapcsolat (közös történeti szemlélet) ellenére különbség mutatkozik kutatási anyagban és módszerben egyaránt. A történész a homályba vesző múlt felől közeledik korunk felé, hogy azután a jövőre következtessen; a néprajzkutatás a jelen biztos tálajáról indul el, hogy a fejlődés gombolyagát fokozatosan lefejtve (mint a régész az újabb földrétegeket) fényt derítsen a korábbi, kezdeti formákra. Eszerint a néprajzkutatás két fő szak ága (s egyben kutatási módszere): 1. a jelenben megfigyelhető recens jelenségek sokoldalú leírása és 2. hasonló, ismert jelenségekkel való összevetése az elterjedtség, változatok és fejlődési fokozatok megállapítása végett. Az összehasonlító vizsgálat igen fontos, ugyanis

és Nyugat-Ázsia népeinél, a nálunk csupán varjúfogásra használt ágcsapós hurok különféle változatait pedig Eurázsia és Észak-Amerika szubarktikus vidékein találjuk meg, mint fontos vadászeszközöket. Az íj és nyíl, Ausztrália kivételével, az őslakók általánosan ismert és használt vadászfegyvere.

A fő termelőfoglalkozás, a földművelés keretében is számos, évezredek óta parasztságunk fenntartotta kezdetleges eszközzel találkozunk. A kalotaszegi fa répaásó vagy a moldvai szőlőültető bot (kitanág) még nagyon közel áll a kezdetleges földművelést folytató természeti népek ásóbotjához. Parasztkertészeink kis görbe ültető fája ugyancsak egyetemesen használt primitív eszköz. Már sokkal fejlettebb, vonóállatot is feltételező földműves szerszám a múlt században még nálunk is általános faeke, amely a neolitikum végétől terjedt el fokozatosan az Óvilág földműves népeinél.

„Technika“

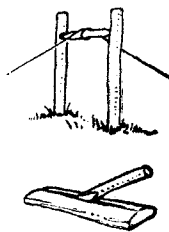
Különféle eszközök előállításával kapcsolatban számos kezdetleges technikai eljárást is megfigyelhetünk a nép körében. Ilyen például a juhászok két részének összefogása zsineggel, a kéreg-„edények“ összetűzése tövissel vagy zsineggel — a szegezést és csapolást megelőző illesztési módok; a természetes ágú favilla hegyeinek ellenállóbbá tétele állatszárvalakkal (mint például Hátszeg vidékén) a természeti népek jellegzetes eljárása. A homokkőből lepattintott, majd nedves patakgyörgetegen csiszolt kasza-fenőkő Lápos vidéki készítés-technikája azonos azzal az ősi (neolitikus) eljárással, amelyet Óceánia népei (például kőbaltáik csiszolásánál) még általánosan alkalmaznak. Kefekötőink egyik jellegzetes szerszámát, a korongos fűrőt a Balkán-félszigeten és a Szovjetunió távoli vidékein a fa- és csontmunkáknál még széles körben használják. Azonos szerkezet ez az Ausztráliában vagy az eszkimóknál alkalmazott „tűzfűró“ megoldással, amelynek őskori európai változatából származik.

Egyik havasalji falunkban (Felsőrépán) napjainkig foglalkoztak az asszonyok agyagedények korong nélküli formálásával: a csigavonalban felrakott agyaghurkát kézzel összesímtették, s az így kialakított edényt száradás után katlanban kiégették. E kezdetleges neolitikus és bronzkori fazekastechnikát Európában már csak periferikus vidékekről (Dánia, Francia- és Spanyolország némely pontjáról) ismerjük, de Közép-Ázsiában, Indonéziában és Amerika indián törzseinél még általános. Egyes kutatók az agyagedényeken gyakori spirál díszítőelemet is ettől a technikától származtatják. A fémművesség egyik kezdeti állomását képviselik azok a fába vagy kőbe vésett matricák, amelyekkel Kalotaszegen cifra ólom orsónehezékeket, az Erdőháton pedig ón ruhaékszereteket öntenek. E technika nyomaival Európában már a rézkori telepeken találkozunk.

Közlekedés

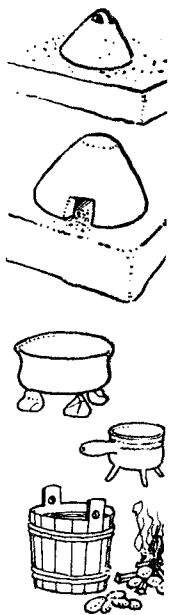
A közlekedés és teherhordás hagyományos eszközei közül a vállra vett teherhordó rudat a földkerekség minden népe használja. Az edényhordó „kantár“-unkhoz hasonló hancshálókat főként Óceánia gyűjtőgető népeinél, hajlított vessző hótalpjaink változatait pedig a sarkvidéki va-

dásznépeknél találjuk meg. Kelet-Ausztrália kivételével majd minden vízparti nép készít vagy készített olyan fatörzsből vajt csónakokat, amilyenek alig száz évvel ezelőtt még nálunk is általánosak voltak. „V” alakú ekevontató „kabolánkat” jogosan tekinthetjük a kerék (szekér) feltalálása előtti időből származó vontatónak, amellyel rokon a Közép-Ázsia és Észak-Amerika nomádjainak állatvontatású csúszkája. E csúszka-félékből alakult ki a szán, melynek legfejlettebb formáit Eurázsia a hosszú telű északibb és hegyes vidékein érte el.

Edények

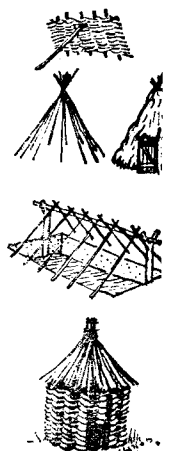
Az elsődrendű életszükségletek — táplálkozás, lakás, öltözködés — megoldásában ugyancsak számos archaikus formával találkozunk. Egyetlen futó pillantás a hagyományos tartó- és tálaló-edényeinkre föleleveníti művelődéstörténetünk egész őskorát. A leszakított levél edényként való használata — melyben a világ legelmaradottabb népei (például a Kongó vidéki pigmeusok) a legleleményesebbek —, nálunk is máig szokásos: útilapuba, káposztalapiba csomagolnak vaját és húst, szednek gyümölcsöt, vagy sütnék rajta kenyeret. A Moldvában még használatos lopótök kulacsok és magtartók testvérei a melegéövi népeknél alkalmazott sokféle gyümölcshéj (tök, kókuszdió) edény. Kéregedényeink (kászu, doboz, véka, tarisznya) társait viszont legtöbb változatban a hidegebb égöv gyűjtögető, halász- és vadásznépeinél találni fel. Belül tapasztott gabonatarító kosaraink és fatálaink, szelencéink sokféle változatban a gyűjtögetés magasabb fokát elérő minden népnél megtalálhatók. Vadász és pásztor múltunkról tanúskodnak a különféle börtömlők, börcsacskók, tüllök kupák és szarú dobozok; ezek eredeti jelentőségét ma a pusztai vadász indiánoknál vagy a nomád-pásztor türk-mongol népeknél tanulmányozhatjuk.

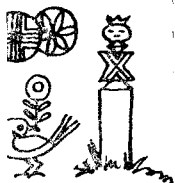
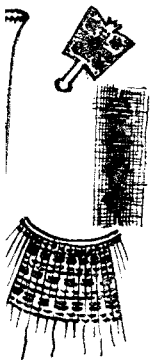
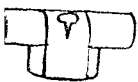
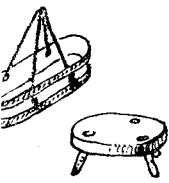
Az európai parasztság legnagyobb számban már régóta cserépedényeket használ. Mivel a cserépedények készítése és használata meglehetősen feltételez, a természeti népek körében azoknál honos, melyek már eljutottak a földművelés kezdetleges (irtásos, kapás) fokáig. A gyári edények legújabbkori megjelenéséig a paraszt konyhán a „fémkort” csupán egyetlen vörösréz üst képviselte, azonban ezt is az indiai eredetű vándor-kézműves cigányok készítették.

Konzerválás, sütés-főzés

A növényi és állati eredetű élelmiszerek tartósításának hagyományos módjai — aszalás, füstölés, pörkölés — már a zsákmányoló gazdálkodást űző természeti népek körében ismert eljárások, főként a mérsékelt és hűvösebb éghajlat alatt, hol az évszakok változása megköveteli az élelmiszerek tartálékolását. Általánosan ismertek a nálunk szokásos kezdetlegesebb eröművi élelmefeldolgozási módok és eszközök is: gyümölcstörés, vályú-felében butykovával, húspotyolás lapitón fakalapáccsal, magtörés famozsárban, magvak és festékrög zúzása mélyített kölapon kődörzsolóval. Az őrlés forgókövel (reznynice, malom) már a „történeti kor” újítása, ismerete is Európa és Ázsia civilizáltabb, földműves népeire korlátozódik.

Az élelmiszerek ízletességét és könnyű emészthetőségét szolgálja a pírítás, pörkölés, sütés, párolás és főzés. Mindezeknek előfeltétele a tűz. A tűz előállításának legkezdetlegesebb, a természeti népeknél most is általános módja két

fa összedörzsölése. A fűróforgatással vagy hasítékban való dörzsöléssel történő tűzgerjesztést egy-egy idős pásztor még nálunk is ismeri, és szükség esetén próbálkozik is vele. A nyílt tűz fölött történő piritás, a parázson (esetleg levélbe göngyölve) történő pörkölés és forró hamu alatt való sütés (mesebeli „hamuban sült pogácsa“) még külön eszközt alig igénylő, általánosan ismert kezdetleges eljárások. Ezzel szemben a nagy cserép vagy kőfedő (sütőharang) alatt való sütés jobbra csak a Földközi-tenger vidéki és közel-keleti népek körében terjedt el. Nálunk főként a pásztorok tartották fenn e kis „vándor“-kemencét, a megtelepedett földműves népek már egész Európában áttértek az olyan (rögzített) kemencékre, amelyekben nagyobb mennyiségű kenyér süthető.

Főzésről tűzálló cserépfazék híján alig lehet szó. A cserépedényt vagy a parázs, forró hamu közé helyezik, vagy pedig lábakra állítják a tűz fölé. Az Amazonas vidéki bennszülöttek 3—4 kődarabot tesznek „láb“-nak, a mi fazekasaink viszont már 3 állandó lábat ragasztottak az edény (lábás) aljára. Az ember azonban már a cserépedény-készítés előtt kísérletezett főzéssel, többnyire úgy, hogy a fa- vagy bőredénybe töltött folyadékba megtüzesített kőveket dobáltak. Egyik kaliforniai indián törzs „Kövel-főző“ nevét is e főzési mód után kapta. A népi kultúra konzervatívizmusára jellemző, hogy e paleolitikum-beli főző eljárással még nálunk is találkozunk a kutatók (a régies vászonszapulás és juhtejfeldolgozás kapcsán).

Lakás

A tűzhely védelméül, valamint a hideg, hőség, szél, eső, vadak és tolvajok ellen emelt hajlékok az életmódnak, természeti környezetnek, építéstechnikának megfelelően sokfélék. Az erdélyi paraszti építkezés, különösen a határbeli enyhelyek, a legkülönbözőbb emberi hajlék-formákat képviselik. Havasi pásztoraink széltől és csapó esőtől védő feltámasztott sövénylapja a dél-afrikai nomád busmanok szélvédőjére, póznákból összerakott kör alaprajzú csöszkunyóink az északi indián és finnugor hajlékokkal azonos típusok. Erdei favágók és szőlőpásztorok félig földbe ásott és ágasokra fektetett szelemenenes tetők kalibáihoz hasonló építményei a Föld távoli pontjain megtalálhatók, hol az ember a hideg széllal szemben fokozott védekezésre kényszerült (Észak-Kanada, Kamcsatka, Arizona, Tűzföld, Ausztrália). A mezőségi kerek alaprajzú, paticsfalú és zsúptetes csirkeólakhoz hasonló nagyobb építmények emberi hajlékul igen elterjedtek Afrikában.

Régi parasztházaink, kalibáink berendezési tárgyai közül a tűzhelyül és üllőhelyül szolgáló sár-ponkok, a vályú-szerű ládák, kéreg-bölcsők, fa üsthorogok, apró asztalkák, több mással együtt, legalábbis eurázsiai elterjedésű évezreides tárgyak.

Ruházat

Az öltözet a testnek az időjárás viszontagságai, és ütés-karcolás elleni védelmére szolgál, ugyanakkor azonban — a primitív ember szerint — mágikus rontás, „szemmel verés“ ellen is óv s egyben viselője társadalmi helyzetét (hovatartozását, nemét, korát, foglalkozását és „rangját“) is jelzi. Kalap mellé tett tolldíszünk még a „vadász-korból“ származik, amikor — akárcsak napjainkban a borneói vagy indián vadászoknál — a haj megtüzesésére szolgált és a

fölserdült harcos megkülönböztető jele volt. A házasulandó legény bokré-táján és a nagylány pártáján alkalmazott üveg vagy fém tükör-díszek a „rontás“ elhárítását szolgáló (egyetemesen ismert és alkalmazott) kel-lékek. A meleg égövi ún. ruhátlan népeknél a test fizikai védelmére csupán öveket vagy rojtos kötényféléket használnak. E két primitív ru-hadarab — szőtt öv, bőrtüsző, rojtos „opreg“, keskeny „zadie“, szélesebb „elöruha“ alakjában — nálunk is fennmaradt, mint az egész testet ta-karó ruha (ing) fölé vett darabok.

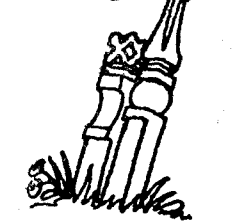
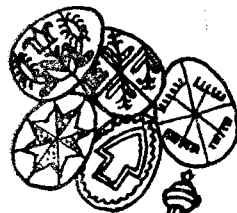
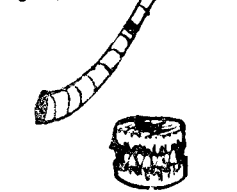
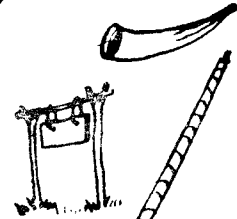
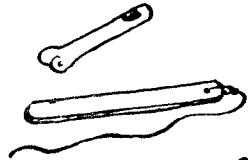
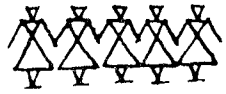
A parasztviseleteink szabás nélküli lepel-féléi (katrinca, fota, mu-szuj) az óvilág óriási területein elterjedt nagymúltú ruhadarabok (in-diai szári, arab burnusz, római tóga) változatai. Egyenesszabású ruhafé-léink (férfiing, szűr) annak az egy darabból alakított ősi ruhatípusnak képviselői, amelynek egyszerűbb változatait Ázsia, Polinézia és Ame-rika öslakóinál találjuk fel.

Diszítés, művészet

Ha a népművészetünkbe utólag került történeti stílusok ornamen-tikáját elkülönítjük az anyag tartóztatását, hatásfoka növelését és megör-zését szolgáló kidolgozástól, valamint a formaelemektől, előttünk áll az az ősegszerű művészet, amely lényegében, szellemében azonos a törté-nelem előtti kor vagy ma is ennek színvonalán élő természeti népek „ösművészet“-ével. E szinten a fa tárgyak színes pácolása (lakkozása, festése) a tartóztatással, a sulykolók rovátkolt „ékitményei“, vagy a bot-ok buzogányszerű kiképzése a hatásfok növelésével áll szoros kapcso-latban. A kéreg-, textil- vagy bőrtárgyak cifra összevarrásának, szegé-sének, rojtozásának, ráncolásának, tűzdelésének elsődrendű gyakorlati értelme nyilvánvaló. „Gonoszúzó“ színek (például piros, égszínkék), „rontást“ távoltartó vagy termékenységet biztosító jelek (napkorong, kereszt, életfa, hal, kígyó, madár, emberalak) alkalmazása fontos tár-gyakon és exponált helyeken (kapufélfa, ajtószemöldök, ágyfő, ágyne-mű, bölcső, sír, mell, homlok) az okozati kapcsolatokat alig ismerő pri-mitív ember számára ugyancsak gyakorlati rendeltetésűek voltak. Az anyag és kidolgozás szoros kapcsolata, a nemzedékek során át kicsisz-olódott formák és leegyszerűsített idomok, a megmunkálás ismétlődő mozdulataiból következő rend és ütemesség (rovátkolásban, öltésben) jelentik e tárgyak sajátos szépségét.

A konvencionális formák, a szabályos ismétlődés és fokozás teszik a nemzeti totém (állat-ös) kultuszát, és az ezzel kapcsolatos ifjú-ava-tási és termékenységi ritusokat is művészi játékká, a kísérő pantomim mozdulatokat pedig művészi táncná. A téli napfordulóhoz fűződő ál-latalakos-maszkok játékaink („regölés“, „capra“, „kaluser“), páros- és varázskörtáncaink eredeti változatait a még nemzeti-törzsi társadalom-ban élő különböző népek körében találjuk fel. A nemzeti állat-ös kul-tuszhoz vezethető vissza színjátásunk (a „tragoedia“ elnevezés a kecske-bak jelentésű ógörög „togos“ szóból ered).

Kezdetleges hangszereink eredeti gyakorlati rendeltetésüket máig megőrizték: a madárcsont- és kéregsipokat, a szarú- és kéreg-kürtöket állathang-utánzó csalogatóként, a kereplőket és dobokat pedig vadri-asztásra a vadászatban nálunk és a zsákmányoló gazdálkodás szintjén élő tábori népek körében egyaránt alkalmazzák. E hangutánzó vagy

lárma-előidéző „hangszerek“ közül egyesek már korán fontos másodlagos szerepet is kaptak a híradásban (például dob, kürt, száldob), vagy mint gonoszűző és szellemidéző eszközök (például kereplő, zugattyú, dob, furulya, tóka, csengő, harang) a vallási kultuszok kellékeivé lettek.

Következtetések, távlatok

Csupán futó pillantással érintettük a néprajz fontosabb témakörét, azonban így is számos példán mérhettük le, milyen távlatokat nyit meg népi kultúránk különböző elemeinek az egyetemes néprajz tükrében történő vizsgálata. Az ilyen vizsgálatra nemcsak lehetőség kínálkozik, de szükség is van. A néprajz kutatásban a jelenség (tárgy, folyamat) leírása csupán kezdő lépés. A kutatás, amely itt megáll, megtorpan a további vizsgálat, a teljesebb értelmezés előtt, szabadon hagyva az utat a tévhitnek és téveszmék számára. Pedig a helyszíni adatgyűjtés elmélyítésén, a múzeumi gyűjtemények és a vonatkozó szakirodalom tanulmányozásán alapuló összevetés nem mindig könnyű útja nem rövidíthető meg sem tetszetős feltételezésekkel, sem előre gyártott következtetésekkel. Az ilyen kényelmes „útrövidítés“ zsákutcába, az olcsó eredeteskedés, a lokálpatriotizmus, a nacionalizmus mocsarába vezet.

Kutatómunkánk folyamán szerzett saját tapasztalataink is arra figyelmeztetnek, hogy amennyire fontos a leírás szakaszán a lényeges jegyek felismerése, úgy a következő lépés, az értékelés, nem tehető meg az analóg jelenségek tüzetes számbavétele nélkül. A környező népek néprajzának ismerete, az egyetemes néprajzi tájékozódás, a tudomány újabb és újabb eredményeinek számontartása, a témakörben dolgozó más kutatókkal való szakmai kapcsolat lehetővé teszi a körültekintő összehasonlító vizsgálatot.

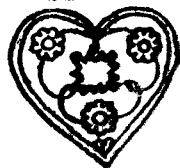
A hazai feketeedény-készítés először Csíkmadarason részesült szakszerű leírásban, azonban egyéb helyszíni adatgyűjtéseink, múzeumi gyűjteményeink tüzetesebb tanulmányozása és a vonatkozó szakirodalom alaposabb megismerése után szükségképpen meggyőződünk arról, hogy a csíkmadarasi fekete kerámia nem valami helyi kuriózum, hanem csupán része egy Eurázsia-szerte ismert fazekastechnikának. Körültekintő vizsgálat eredményeként az alsójárai, ún. hólyagos-edény készítéséről is kiderült, hogy nem egyedülálló különlegességről van szó. mi több, e fazekastechnika kutatásának Csehszlovákiában kiváló szakembere van. A kalotaszegi magyar népviselet sokáig „legeredetibb“nek vélt darabjáról, a muszujról, a sokoldalú összehasonlító vizsgálat föltárta egész Kelet-Európára kiterjedő „rokonságát“, fényt derítve egyúttal helyi (kalotaszegi) változatának kialakulására is. És folytathatnók a saját és mások kutatómunkájából vett példák sorát, amelyek mind egyértelműen az összehasonlító vizsgálat kikerülhetetlen szükségességét bizonyítják.

Ma már a hazai néprajz kutatás figyelme mind arányosabban kiegyenlítődik a helyi, táji és nemzeti egyéni sajátosságok keresése, illetve a népeket egymáshoz fűző közös vonások, a népi kultúra alaprétegelemeinek nyomozása között. A kutatók számára egyre világosabb, hogy az egyéni sajátosságok lényeges jegyeinek felismerése és tudományos érvényű meghatározása szükségképpen feltételezi az előzetes összehason-

lító vizsgálatot, a közös egyetemes alap ismeretét. Ezt az előzetes tájékozódást könnyítik meg a modern néprajztudomány olyan, ma már nélkülözhetetlen munkaeszközei, mint a néprajzi-etnológiai múzeumok, néprajzi atlaszok, szak-bibliográfiák, szakkönyvtárak egyetemes összefoglaló munkák és a sok száz folyóirat.

De a valóságos eredményekre jogosító körültekintő kutatás, „hoz-zúállás“ egyben szemlélet kérdése is. Nálunk a néprajztudomány kialakulása egybeesett a polgári-nemzeti eszmélés periódusával, s így hagyományaira a nemzeti romantika és kizárólagossági irányzat erőteljesen rányomta bélyegét. Emellett az új tudomány roppant kutatóterülete, megfelelő intézmények és szakemberek híján, sokáig melegágya volt a dilettantizmusnak, nem mentesült a tudomány más területeiről „lebukott“ kalandoroktól, a pillanatnyi közhangulatot, napi érdekeket „néprajzi“ példákkel olcsón kiszolgáló opportunizmustól.

A korszerű, intenzív néprajzkutatás napfényre hozza népi műveltségünk közös-általános rétegét, azt a kezdeti egységes tökélet, amelyből a további fejlődés során minden újabb hajtás sarjadt. Az emberi kultúra lényegi egységének fényében szertefoszlik a tudományellenes faji és nemzeti előítéletek göze. A néprajz az emberi műveltség kezdeti formáinak meghatározására hivatott tudomány. Tükrében a műveltség mint az emberiség közös alkotása jelentkezik, melyet a földkerekség minden népe állandóan gazdagít mint oszthatatlan közös tulajdonát.

KENÉZ FERENC
Silenzio

*Evezőnk belecsobben az őszbe.
A melós-fiúk a fákról
röhögve leszerelik a hangszórókat.
Silenzio ...*

*A szerelemkalácsokat keltette, sütögette
és feketére égette a Hold*

*csüggedtek
a forgó fák között
csüngő teraszok.*

*Hajlékony, színes kosarakat
fon a bánat mellkasunkból
fél konyak mellől
messzire ringunk
az ezüstös tálcák fényén*

*néha túl bonyolultak vagyunk
a magunk számára —
homlokunk mögött
szomjasan ödöngnek szarvasaink.*

*Este, amikor
lezuhannak a fényes ablakok
besötétül a szívem
mint a ház, melyben lakom
trombitahang dül a cserepekre*

*s elsötétített szívemben
lassan-aranyló arccal
egy lány kezd vetkőzni
meztelenre —*